

Marta Zdzieborska

DETERMINANTY KULTURY POLITYCZNEJ I JEJ PRZEJAWY W POLITYCE ZAGRANICZNEJ INDII

1. POJĘCIE KULTURY POLITYCZNEJ W ŚWIETLE BADAŃ INDYJSKICH POLITOLOGÓW

Zanim zostaną przedstawione determinanty kultury politycznej Indii oraz ich wpływ na kształtowanie się polityki zagranicznej tego kraju warto wspomnieć o tym, jak definiowana i postrzegana jest kultura polityczna w indyjskiej literaturze przedmiotu.

Indyjscy badacze w swoich rozważaniach nad kulturą polityczną, często powołują się na definicje stworzone przez zachodnich badaczy tego pojęcia, jak G.A. Almond, S. Verba czy L.W. Pye. Nie ograniczają się oni jednak do analizy sformułowanego już konceptu, ale rozwijają i charakteryzują go opierając się na specyfice kulturowej, społecznej i politycznej Indii. Kultura polityczna, zdaniem dra J.C. Johariego – wieloletniego wykładowcy na Uniwersytecie w Delhi, to: *wierzenia, przekonania, opinie i stopień zaangażowania odnośnie politycznych wartości i instytucji*¹. Jak przy tym wskazuje, pojęcie kultury politycznej sugeruje, że panująca w danym społeczeństwie tradycja, duch instytucji publicznych, charakterystyczny dla społeczeństwa sposób rozumowania oraz styl działania przywódców politycznych, to nie tylko wynik doświadczeń historycznych kraju, ale także część większej całości stanowiącej sieć złożonych zależności².

Zdaniem J.C. Johariego kultura polityczna Indii łączy w sobie zarówno elementy tradycji, jak i nowoczesności. Kastowość, komunalizm, wielojęzy-

---

¹ J.C. Johari, *Indian Political System*, New Delhi 1996, s. 15.

² *Ibidem*.

kowość, zaściankowość oraz poczucie przynależności do danego plemienia stanowią silnie tradycyjną część kultury politycznej Indii. Jej przejawy można zaobserwować podczas kampanii wyborczej w biednych i zacofanych regionach kraju, gdzie politycy wykorzystują kastowość i komunalizm, wartości bardzo istotne dla tamtejszej ludności, jako elementy mające przyciągnąć jak największą rzeszę wyborców.

Tradycyjna kultura polityczna Indii ulega jednak modyfikacjom, o czym świadczą dążenia państwa do reform edukacyjnych i socjalnych, poprawy sytuacji na rynku pracy oraz demokratyzacja procesu podejmowania decyzji. Niejako elementami modernizującej się kultury politycznej Indii są: nowoczesna Konstytucja, system sądownictwa, sposób działania władzy ustawodawczej i administracji, a także istotna rola mediów w życiu publicznym. Ukształtowanie takich cech systemu politycznego było możliwe dzięki przyjęciu przez Indie po odzyskaniu niepodległości demokratycznego i sekularnego modelu państwa.

J.C. Johari wskazuje również na inny charakterystyczny dla Indii element, a mianowicie występowanie dwóch kultur politycznych³: kultury politycznej elit, będącej niejako dziedzictwem czasów kolonialnych, oraz masowej kultury politycznej, mającej źródło w walce o niepodległość Indii. Johari pokazuje pewien mechanizm. Elity niechętnie są do dzielenia swej władzy z resztą społeczeństwa. Liderzy wyrosli z masowej kultury politycznej w swojej walce o dostęp do rządów krytykują działania elit i odwołują się w swoim dyskursie do tradycji, jednak po objęciu władzy, tak jak ich poprzednicy, wykorzystują ją do realizacji swoich politycznych interesów. Jak wskazuje J.C. Johari, jest to dowód na przenikanie się tradycyjnej i nowoczesnej kultury politycznej. Choć indyjskich polityków dzieli niekiedy kasta, religia czy pochodzenie etniczne, łączy ich jednak wspólne poszukiwanie prestiżu i władzy.

Zdaniem indyjskiego badacza, Rajniego Kothariego, w Indiach: *istnieje szereg kastowych, religijnych i komunalnych kultur, kultury polityczne oraz górująca nad nimi narodowa kultura polityczna*⁴. Innymi słowy, w polityce funkcjonują dwa poziomy orientacji kulturowych: jedna na poziomie społeczeństwa, która odcina się od podziałów religijnych i językowych, oraz druga mocująca władzę w kontekście danej społeczności⁵.

³ Koncepcja dwóch kultur politycznych Indii została sformułowana przez Myron Weiner. Zob. szerzej: M. Weiner, *India: Two Political Cultures*, [w:] L. Pye, S. Verba, *Political Culture and Political Development*, Princeton University Press 1965.

⁴ R.A. Sharma, S. Yadav, *Political culture in post-independent India*, New Delhi 1989, s. 72.

⁵ *Ibidem*.

Biorąc pod uwagę wieloaspektowość kultury politycznej Indii, W. Vanderbok dokonał jej klasyfikacji według podziału na elity i masy; ludność zamieszkującą miasto i wieś; kasty, z wyszczególnieniem sytuacji grupy tzw. niedotykalnych (dalitów), członków wyższych kast oraz podziału na hindusów i muzułmanów⁶. W swoich badaniach nad różnicami w postrzeganiu polityki przez wymienione grupy zauważył m.in., że członkowie wyższych kast oceniają pozytywnie system kastowy, istnienie zamożnych grup społecznych oraz politykę Indyjskiej Partii Ludowej (BJP)⁷, natomiast negatywnie wypowiadają się o biednych warstwach społeczeństwa, niższych kastach oraz partiach republikańskich, które je reprezentują⁸. Co ciekawe, według badań W. Vanderboka muzułmanie o wiele bardziej różnią się w swoim sposobie postrzegania polityki od wyżej urodzonych niż od przedstawicieli niższych i upośledzonych kast⁹.

W literaturze przedmiotu jako charakterystyczny element indyjskiej kultury politycznej wskazuje się bardzo duże poparcie wśród społeczeństwa, jakim cieszą się politycy czy działacze, którzy zgodnie z hinduistyczną tradycją wyrzekają się indywidualnych korzyści i przyjemności na rzecz służby innym. Przykładem takich osób w historii Indii był Mahatma Gandhi, Vinoba Bhawe¹⁰ oraz Jayaprakash Narayan¹¹. W polityce indyjskiej nie brakuje jednak przypadków, gdy sprytni działacze polityczni kreują się na przywódców czy mędrców duchowych po to, aby zyskać poparcie społeczeństwa i zdobyć władzę. Ukształtowana za czasów Mahatmy Gandhiego kultura polityczna oparta na nie uciekaniu się do przemocy, ulega istotnym modyfikacjom. Panujące wcześniej w polityce demokratyczne wartości, zaczyna zastępować hipokryzja oraz rosnący stopień kryminalizacji¹². Jak wskazuje Y.K. Malik, wielu

⁶ W. Vanderbok, *Political culture and development: some pervasive themes in the study of Indian politics*, „Modern Asian Studies” 1978, nr 1, s. 147.

⁷ Jedna z dwóch największych partii politycznych w Indiach. Reprezentuje poglądy konserwatywne; w swoim programie podkreśla wyższość kultury i cywilizacji hinduskiej. Do początku lat 90. XX w. jej działacze aktywnie wspierali zamieszki komunalistyczne wymierzone przeciwko mniejszości muzułmańskiej.

⁸ W. Vanderbok, *Political culture...*, *op. cit.*, s. 151.

⁹ *Ibidem*, s. 153.

¹⁰ Vinoba Bhawe – żyjący w latach 1895–1982 indyjski zwolennik nie uciekania się do przemocy i ochrony praw człowieka. Nazywany niekiedy Acharyą (sanskryt. nauczyciel) uważany był za kontynuatora myśli gandyjskiej.

¹¹ Jayaprakash Narayan – lider polityczny i działacz niepodległościowy. Znany ze swojej polityki opozycyjnej w latach 70. XX w. przeciwko rządowi Indiry Gandhi. Żył w latach 1902–1979.

¹² J.C. Johari, *Indian Political...*, *op. cit.*, s. 19.

polityków powiązanych jest z czarnym rynkiem i światem przestępczym, i nie spotykają ich za to żadne konsekwencje¹³.

Analizując specyfikę kultury politycznej Indii, nie sposób nie wspomnieć o bardzo istotnej roli przywódców. Mahatma Gandhi, Jawaharlal Nehru czy Indira Gandhi¹⁴ byli wielkimi osobowościami w historii Indii i mieli decydujący wpływ na kształtowanie zarówno polityki wewnętrznej, jak i zewnętrznej tego kraju. Charyzma i upór M. Gandhiego doprowadziła do zjednoczenia się narodu indyjskiego w walce o niepodległość, wizja wielokulturowego i sekularnego państwa, głoszona przez J. Nehru, znalazła odzwierciedlenie w nowej Konstytucji, natomiast aspiracje do odgrywania roli mocarstwa regionalnego przez Indie, silnie popierane przez Indirę Gandhi, znalazły ujście w niekiedy kontrowersyjnej polityce wobec sąsiadów w regionie¹⁵. W związku z ukształtowanym w Indiach przywódczym stylem prowadzenia polityki, niejednokrotnie fundamentalne decyzje dotyczące polityki indyjskiej podejmował wyłącznie premier. Przykładem była polityka nuklearna do 1998 roku, która charakteryzowała się brakiem instytucji odpowiedzialnych za opracowywanie strategii oraz brak wpływu środowisk wojskowych na podejmowane przez premiera decyzje w tym zakresie¹⁶.

2. CECHY MYŚLENIA INDUSÓW

Dla zrozumienia kultury strategicznej Indii, a co za tym idzie – jej polityki zagranicznej – należy poznać sposób myślenia Indusów. Wszelkie decyzje podejmowane przez polityków indyjskich, taktyka negocjacji mają źródło w ich kulturze i charakterystycznym sposobie postrzegania świata. Bez kontekstu kulturowego często nie jesteśmy w stanie pojąć zachowania kraju wywodzącego się z zupełnie innego kręgu kulturowego niż nasz.

¹³ Y.K. Malik, *India's social structure and political culture*, [w:] C. Baxter i in., *Government and politics in South Asia*, Colorado 1998, s. 54.

¹⁴ Indira Gandhi – polityk Indyjskiego Kongresu Narodowego, premier Indii w latach 1966–1977 oraz 1980–1984. Zginęła w zamachu w 1984 roku.

¹⁵ Indie traktowały w owym czasie subregion Azji Południowej jako strefę swoich wpływów, czego przejawem były wojskowe interwencje w 1987 roku na Sri Lance, w czasie trwającej tam wojny domowej, oraz w 1988 roku na Maledywach.

¹⁶ H.V. Pant, *India's Nuclear Doctrine and Command Structure, Implications of Civil-Military Relations in India*, „Armed Forces and Society” styczeń 2007 r., s. 244.

Na kształtowanie się indyjskiej wizji świata miała wpływ starożytna literatura Indii. To właśnie w takich eposach, jak *Mahabharata*¹⁷, *Ramajana*¹⁸ czy *Arthaśastra*¹⁹ mają swoje źródło charakterystyczne cechy myślenia Indusów, jak kolektywizm, przekonanie o nierówności ludzi czy dominacja interesu grupowego nad jednostkowym. Dodatkowym czynnikiem wpływającym na kształtowanie się świadomości Indusów miał sanskryt, czyli starożytny język indyjski, w którym tworzono dzieła literackie. Sankryt charakteryzuje się specyficzną gramatyką, która składa się z niespotykanych w językach europejskich elementów, jak np. tendencja do stosowania pojęć abstrakcyjnych kosztem określeń odnoszących się do obiektów jednostkowych czy preferowanie negacji.

2.1. Kolektywizm

Charakterystyczną cechą sposobu myślenia Indusów, jak i większości ludów Azji, jest kolektywizm. W Indiach podporządkowanie jednostki interesom ogółu bierze się z powszechnego przekonania o istnieniu Uniwersalnej Istoty będącej ostatecznym źródłem rzeczywistości. Według Indusów każdy człowiek jest jedynie jej niedoskonałą emanacją i stanowi zaledwie mały wycinek rzeczywistości. Dlatego jednostkę postrzega się jako element podrzędny w stosunku do Absolutnej Istoty.

Dodatkowo, taką wizję jednostki wzmaga skłonność Indusów do podkreślania tego co uniwersalne. Ma to swoje odzwierciedlenie na poziomie językowym, w sanskrycie bardzo często używa się bowiem rzeczowników abstrakcyjnych. Na przykład, zamiast powiedzieć *On się starzeje*, jak w większości języków europejskich, Indus wyrazi to słowami *On dąży ku starości*²⁰. Języki europejskie opisują dany obiekt przez cechy uosabiane konkretnie przez niego samego, natomiast w sanskrycie postrzega się go jako element abstrak-

¹⁷ *Mahabharata* – jeden z najstarszych i najbardziej obszernych poematów epickich Indii. Opowieść o walce pomiędzy rodami Pandawów i Kaurawów jest przyczynkiem do wykładu o jodze. Powstał przez wiele pokoleń (IV w. p.n.e. – IV w. n.e.).

¹⁸ *Ramajana* – epos ukształtowany na przestrzeni II w. p.n.e. – II w. n.e., opowiadający o dziejach Ramy (siódme wcielenie Wisznu) oraz jego brata Lakszmana i żony Ramy – Sity.

¹⁹ *Arthaśastra* – traktat poświęcony sztuce rządzenia państwem; autorstwo przypisuje się Kautilji (ministrowi na dworze Čandragupty Maurji), autentyczność i data powstania (III–I w. p.n.e.) są sporne.

²⁰ H. Nakamura, *Systemy myślenia ludów Wschodu: Indie, Chiny, Tybet, Japonia*, Kraków 2005, s. 55.

cyjnego uogólnienia. Zatem dla Indusa jednostka czy obiekt jest w swojej istocie czymś uniwersalnym i powszechnym i nie stanowi wartości jako element sam w sobie. Taki sposób myślenia, głęboko zakorzeniony w języku, stanowi podatny grunt dla rozwinięcia się kolektywizmu.

Tendencja do podkreślania tego co uniwersalne widoczna jest także w konstrukcji dzieł literackich. W pismach etycznych i opowieściach moralizatorskich zawsze marginalne znaczenie mają uczucia i czyny jednostki, z kolei w traktatach poświęconych sztuce czy estetyce więcej miejsca zajmuje dywagacja na temat istoty piękna niż analiza konkretnych prac. Podobna tendencja występuje w indyjskiej mitologii. Bóg, będący uosobieniem uniwersalnych cnót i mocy, jest niemal zupełnie pozbawiony indywidualnej osobowości. Na przykład Indra, bóg piorunów, jest w *Rygwedzie*²¹ bogiem szanowanym, ale słowo *indra* to także rzeczownik pospolity oznaczający każdą boską istotę pełniącą tę samą funkcję co Indra.

2.2. Statyczność myślenia i pasywność

Kolejnym elementem kształtującym zachowanie Indusów jest statyczność myślenia i wynikająca z tego pasywność. Źródła takiego sposobu postrzegania rzeczywistości należy szukać w filozofii indyjskiej, która skupia się na idei *istnienia*. W *Upaniszadach*²² i innych świętych pismach indyjskich, mowa jest o *istnieniu* w trzech formach: pojawienie się, zniknięcie oraz trwanie lub istnienie w terażniejszości. Mało się mówi o *stawaniu się*, ta idea jest pomijana w filozofii. Takie rozumienie istnienia, w którym wyeliminowano dynamizm zmian, w sposób pośredni wpłynęło na to, że mieszkańcy subkontynentu indyjskiego podchodzą do rzeczywistości w sposób pasywny. W przeciwieństwie do Europejczyków, preferujących działanie, Indusi wybierają spokój i czekają aż okoliczności same przybiorą pomyślny obrót. Nakłada się na to odmienne od europejskiego postrzeganie czasu. W Indiach od wieków nie przywiązuje się wagi do dokładnego określania czasu w kategoriach ilościowych. Indusi rzadko pisali dzieła historyczne z uwzględnieniem dokładnych dat, dlatego często trudno jest w pełni zrekonstruować wydarzenia historyczne, jakie miały miejsce na subkontynencie indyjskim.

²¹ *Rygweda* – jeden ze zbiorów wchodzących w skład Wed. Najstarsze hymny *Rygwedy* mogły powstać około XIV w. p.n.e.

²² *Upaniszady* – należące do Wed teksty metafizyczno-religijne datowane na VIII–III w. p.n.e.

Swoista *niedbałość* Indusów o dokładne mierzenie czasu może mieć dwie przyczyny. Pierwsza wiąże się z przekonaniem, że świat i panujący w nim społeczny porządek są wieczne, druga natomiast ma związek z teorią reinkarnacji. Dla Indusów życie człowieka to ciąg wcieleń powtarzających się w nieskończoność, aż do osiągnięcia wyzwolenia duszy, czyli tzw. *mokszy*²³. Wizja egzystencji człowieka powtarzającej się niezliczoną ilość razy sprawia, że czas przestaje mieć jakiegokolwiek znaczenie. Dla Indusa dany fakt historyczny mógł mieć miejsce kilka setek lat wcześniej lub później. W kontekście wieczności nie ma to najmniejszego znaczenia. Przy takim sposobie postrzegania rzeczywistości nie dziwi fakt, że pewne przemijające warunki polityczne czy społeczne stanowią dla Indusów zjawiska będące przejawem naturalnego biegu czasu i bynajmniej nie należy im się aktywnie przeciwstawiać. Typową natomiast formą sprzeciwu Indusów wobec zewnętrznego ucisku jest bierny opór, np. w przeszłości, w ramach sprzeciwu wobec królów bramini uciekali się do postu. Takim samym środkiem posłużył się Mahatma Gandhi, walcząc o niepodległość Indii. Upór i cierpliwość, zdaniem Indusów, pozwala osiągnąć większą przewagę taktyczną nad przeciwnikiem niż użycie przemocy.

Pasywne podejście Indusów do rzeczywistości ma wpływ na dyplomację. Indyjscy politycy w negocjacjach wykazują się dużą cierpliwością. Wolą przeczekać niewygodne dla siebie okoliczności, niż podejmować pochopne decyzje. W tym celu starają się przekładać lub przeciągać dyskusję na dany temat, mając nadzieję na poprawę warunków rokowań. Co ciekawe, często celem negocjacji nie jest osiągnięcie porozumienia, ale zdobycie jak największej informacji na temat strategii, rynku czy też technologii stosowanej przez przeciwnika²⁴.

2.3. Tolerancja światopoglądowa i religijna

Indusi powszechnie uznają fakt, że na świecie istnieje wiele filozofii, religii i światopoglądów. Wpływ na akceptację odmiennych poglądów przez mieszkańców subkontynentu indyjskiego miała zakorzeniona w hinduizmie koncepcja jedności wszystkiego we wszechświecie. Dyskusję na temat tego zagadnienia w sposób kompleksowy zapoczątkował filozof starożytnych Indii – Gautama Budda. Niejednokrotnie krytykował on „przywiązanie do własnych

²³ Według nauk hinduizmu to ostateczne wyjście poza krąg *samsary* (cierpienia) i tym samym zaprzestanie przyjmowania kolejnych wcieleń po śmierci (reinkarnacji). Odpowiednik oświecenia znanego w buddyzmie.

²⁴ J. Zajączkowski, *Indie w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2008, s. 52.

poglądów” filozofów i przywódców religijnych, którzy na skutek swoich niekończących się dyskusji mieli popełniać niemoralne czyny²⁵. Kwestia tolerancji zajmowała nie tylko filozofów, ale odzwierciedlała się także w działaniach politycznych władców w całej historii Indii. Dla przykładu, Aśoka – władca imperium Maurjów²⁶ – choć ustanowił buddyzm jako religię państwową, nie prześladował wyznawców innych systemów religijnych. Do poszanowania różnych religii i światopoglądów nawoływał również Jawaharlal Nehru, głosząc słynne hasło „Jedność w różnorodności”. Kluczem dla jedności państwa indyjskiego po odzyskaniu niepodległości w 1947 roku miało być poszanowanie dla różnorodnych poglądów, co znalazło swoje odzwierciedlenie w ustanowieniu, jak podkreślał Nehru, wielokulturowego państwa opartego na pluralizmie, sekularyzmie i demokracji. Otwartość światopoglądowa Indusów sprawia, że są oni bardziej skłonni do czerpania korzystnych rozwiązań i wzorców z innych krajów. Nie odbywa się to jednak kosztem własnej kultury. Indusi, tak jak większość Azjatów, mają łatwość przystosowywania obcych rozwiązań bez szkody dla rodzimej tradycji. Dzięki temu, pomimo gwałtownego boomu gospodarczego, jaki obecnie ma miejsce w Indiach, jak i wynikającej z niego – coraz większej obecności międzynarodowych korporacji na subkontynencie indyjskim, nie dochodzi do postępującej westernizacji społeczeństwa.

3. UWARUNKOWANIA KULTUROWO-CYWILIZACYJNE

3.1. Integralność terytorialna jako podstawowy czynnik narodotwórczy

W Indiach nie można mówić o typowym dla państw europejskich poczuciu jedności politycznej. Indusi od wieków utożsamiali się ze swoją grupą społeczną, etniczną czy też zamieszkiwanym regionem, trudno zatem mówić o świadomości narodowej. Bardziej na miejscu jest stwierdzenie, że naród indyjski tworzą społeczności posiadające odrębną kulturę i zwyczaje. Nawet podczas panowania Maurjów, Guptów czy Mogołów – dynastii, które podbiły znaczną część subkontynentu indyjskiego – Indie nie były jednolitym i scentralizowanym państwem. Co zatem pozwala utrzymać w jedności ten tak różnorodny kraj? Spoiwem łączącym Indusów jest integralność terytorialna. Nawet diametralnie różniące się od siebie grupy interesów, np. zwolennicy

²⁵ H. Nakamura, *Systemy myślenia...*, *op. cit.*, s. 171.

²⁶ Indyjska dynastia panująca w państwie Magadha od ok. 320 r. do 184 r. p.n.e.

państwa świeckiego i hinduscy nacjonaści, mówią w tej kwestii jednym głosem i postrzegają jedność terytorialną Indii jako element tożsamości narodowej. Dlatego więc utrzymanie integralności subkontynentu jest jednym z głównych celów polityki zagranicznej Indii, bez względu na to, jaka grupa polityczna jest u władzy.

3.2. Znaczenie starożytnej literatury indyjskiej

Kolejnym elementem podtrzymującym jedność Indusów jest literatura indyjska. Starożytne teksty, jak *Arthaśastra*, *Mahabharata* czy *Ramajana*, miały wpływ na kształtowanie się wspólnej świadomości Indusów. Wartości i wzorce zachowania zawarte w tych dziełach, dzięki swojej uniwersalności były punktem odniesienia dla wszystkich grup ludności. Elementem ułatwiającym tworzenie się niejako „narodowej” literatury indyjskiej był sanskryt, w którym spisywano dzieła literackie na terenie całego subkontynentu indyjskiego. Starożytne eposy były dla Indusów nie tylko źródłem praw moralnych, ale także istotnym punktem odniesienia dla władców w prowadzeniu polityki wewnętrznej i zagranicznej. Szczególne znaczenie dla indyjskiej myśli politycznej ma *Arthaśastra*, czyli traktat o polityce. Autor tekstu – Kautilja – był głównym doradcą indyjskiego króla Ćandragupty Maurji (317–293 r. p.n.e.), któremu jako pierwszemu władcy udało się zjednoczyć subkontynent w jedno królestwo. *Arthaśastra* jest zbiorem przemyśleń o naturze wojny i dyplomacji, a także źródłem praktycznych porad, jak skutecznie rządzić imperium.

Głównym elementem prowadzenia polityki zagranicznej proponowanym przez Kautilję jest użycie siły. W czasach, w jakich powstawała *Arthaśastra*, rzecz jasna nie istniały międzynarodowe uregulowania prawne czy też instytucje, które by gwarantowały władcom suwerenność. Ówczesni królowie, niepewni, kiedy nastąpi atak z sąsiedniego królestwa, bazowali w swojej polityce na użyciu siły. W systemie *matsya-nyaya*, czyli „prawie ryby”, jak to określa Kautilja, władca kieruje się zasadą „większa ryba zjada mniejszą”²⁷. Na system ten nakłada się system mandali²⁸, czyli rozkład sił politycznych państw w regionie, który wikła króla w sferę zależności z władcami sąsiednich kró-

²⁷ R.U. Zaman, *Kautilya: The Indian Strategic Thinker and Indian Strategic Culture*, „Comparative Strategy” July 2006, Vol. 25, Issue 3, s. 236.

²⁸ Model opisujący schemat rozkładu sił politycznych w państwach historycznych Azji Południowo-Wschodniej. Dosłownie oznacza *krąg* i w tym znaczeniu można je tłumaczyć jako *krąg królów*. W pewnym sensie system ten jest podobny do systemu feudalnego w Europie: wzajemne powiązania między państwami tworzącymi *mandalę* zależą

lestw. Co więcej, król niepewny szczerości swoich doradców, którzy w każdej chwili mogą uknuć przeciwko niemu spisek, musi liczyć tylko na siebie. W tak nieprzyjnym środowisku jedyną metodą na zachowanie integralności terytorialnej królestwa jest wojna. Jedynie, gdy korzyści z walki będą równe korzyściom z pokoju, Kautilja zaleca zachowanie pokoju.

Idee przedstawione przez autora w *Arthaśastrze* wpasowują się w nurt realizmu – będącego jedną z głównych tendencji w kulturze strategicznej Indii. Co ciekawe, *Arthaśastra* stała się odniesieniem nie tylko dla zwolenników użycia siły w indyjskiej polityce zagranicznej, ale także dla reprezentantów idealizmu – Mahatmy Gandhiego i Jawaharlala Nehru²⁹, którzy promowali zasadę powstrzymywania się od przemocy. Nauki Kautilji stały się podstawą militarystyki indyjskiej. Problematyka ta zostanie poruszona w dalszej części artykułu.

Warto wspomnieć o innym starożytnym eposie – *Ramajanie*. Bohater dzieła – Rama uosabia wzór cnót idealnego władcy. Według mitologii hinduskiej, Rama jest inkarnacją boga Wisznu, którego zadaniem jest pokazanie ludziom ideału życia ludzkiego na świecie. Rama poprzez walkę ze swoim wrogiem- Rawaną, przywraca prymat religijnego i moralnego prawa zwanego w hinduizmie – *dharmą*. Historia opowiedziana w *Ramajanie* ukazuje nie tylko idealne zachowanie władcy, ale także, jak powinien postępować zacy mąż, brat (postać Lakszmana) czy żona (postać Sity). *Ramajana* stanowi zatem źródło zasad moralnego postępowania zarówno dla zwykłych ludzi, jak i dla władców.

3.3. Przekonanie o unikalności cywilizacji indyjskiej

Bogactwo i różnorodność kultury i cywilizacji indyjskiej sprawia, że Indusi przekonani są o wyższości Indii nad innymi kręgami kulturowymi. Na subkontynencie indyjskim powstały cztery wielkie religie – buddyzm, hinduizm, sikhizm i dżinizm, które rozprzestrzeniły się na teren Azji Południowo-Wschodniej i Wschodniej oraz miały istotny wpływ na kształtowanie się islamu. Fakt, że indyjski dorobek kulturowy odegrał znaczącą rolę w powstaniu kultury i religii sąsiednich regionów, wykorzystywany jest przez

---

od układów wasalnych ich władców, chociaż w porównaniu do feudalizmu państwa te mają znacznie większą swobodę.

²⁹ Jawaharlala Nehru – premier Indii w latach 1947–1964, polityk Indyjskiego Kongresu Narodowego. Zasłynął w swoich rządach jako jeden z przywódców Ruchu Państw Niezaangażowanych; działał na rzecz stworzenia silnej pozycji Indii na arenie międzynarodowej.

polityków indyjskich do podkreślenia wyższości Indii nad innymi państwami. Według polityków Indie, pojmowane jako cywilizacja, powinny pełnić w świecie funkcję moralnego lidera. Koncepcje i idee będące integralną częścią tradycji indyjskiej, jak zasada ahinsy czy teoria wojny sprawiedliwej, mogą stać się wzorem moralnym dla społeczności międzynarodowej. Dlatego też w zachowaniu indyjskich dyplomatów przekonanych o wielkości kultury swojego narodu, możemy dopatrzeć się arogancji i niechęci do wysłuchania argumentów drugiej strony. Indusi wykazują się wyjątkową niecierpliwością w negocjacjach z politykami ze świata kultury zachodniej. Politycy europejscy czy amerykańscy według Indusów są reprezentantami kultury nie umywającej się do cywilizacji subkontynentu indyjskiego, liczącej ponad pięć tysięcy lat.

4. UWARUNKOWANIA HISTORYCZNO-GEOGRAFICZNE

4.1. Źródła zasady ahinsy i militarystyki hinduskiej

Myśl polityczną Indii charakteryzują dwie przeciwstawne zasady – propagowana przez idealistów zasada nie uciekania się do przemocy oraz promowana przez realistów – zasada użycia siły. Obie, na przestrzeni kilkudziesięciu lat od uzyskania niepodległości przez Indie, na przemian determinują indyjską politykę zagraniczną.

Idea *ahinsy* wywodzi się z tradycji hinduistycznej, buddyjskiej i dżinistycznej. Najwcześniej pojęcie to pojawiło się w buddyzmie. Według pięciu zasad moralnego zachowania, zwanego również *pañca silā*, najważniejszym obowiązkiem jest powstrzymanie się od zabijania istot żywych. W Indiach pierwszych wzmianek o *ahinsie* można doszukać się w okresie wedyjskim i Upaniszad. Powstrzymanie się od przemocy było opisywane jako jedna z największych cnót. Według myślicieli indyjskich dobro ludzkie może być urzeczywistnione jedynie poprzez miłość i miłosierdzie. Wskazywali oni również, że wojna lub użycie siły nie jest skutecznym sposobem realizacji polityki zewnętrznej państwa. W *Arthaśastrze*, *Ramajanie* czy innych eposach, wojnę zawsze przedstawiano jako ostateczność. W XIX i XX wieku do zasady ahinsy odnosiło się wielu uczonych i polityków indyjskich, jednak największe rozpowszechnienie idei w kontekście politycznym miało miejsce za sprawą M. Gandhiego. Indyjski przywódca przekształcił zasadę, pierwotnie odnoszącą się do etycznych zachowań jednostki, w postawę wykorzystującą bierny opór do walki politycznej. Gandhi twierdził, że *ahinsa* jest najlepszą metodą walki z obcym panowaniem, a także z dyskryminacją i niesprawiedliwością. Według

niego, przemoc to nieskuteczna forma przewycięzania agresji i przemocy. Dlatego tylko zasada *ahinsy* mogła umożliwić skuteczną walkę z Brytyjczykami, mającymi przewagę militarną nad Indiami. Kolonizatorom łatwo by było odeprzeć militarny atak ze strony Indusów, jednak o wiele trudniej, jak pokazała historia, było zwalczyć bierny opór, w który zaangażowało się społeczeństwo indyjskie. Ostatecznie, bez przelewu krwi Indiom udało się uzyskać niepodległość.

Niebywały sukces, jaki osiągnęła polityka Gandhiego, sprawił, że w pierwszych latach po uzyskaniu niepodległości w indyjskiej polityce zagranicznej dominowała bezkrytycznie zasada *ahinsy*. Koncepcje M. Gandhiego znalazły najpełniejsze odzwierciedlenie w polityce pierwszego premiera niepodległych Indii J. Nehru, który wykorzystał zasadę nie przemocy jako podstawę Ruchu Państw Niezaangażowanych³⁰. Według Nehru wojnę i politykę imperialną można wyeliminować jedynie poprzez współpracę międzynarodową. Jakkolwiek zasada *ahinsy* okazała się skuteczna w walce o niepodległość, tak w wolnych Indiach zawiodła w rozwiązaniu wielu problemów. Pierwszym wyraźnym naruszeniem idei było użycie siły w Kaszmirze i Hajdarabadzie, a następnie w 1961 roku, gdy Hindusi interweniowali zbrojnie w celu odzyskania enklaw portugalskich w Diu, Damanie i Goa. Ostateczny zwrot w polityce Indii nastąpił po przegranej wojnie granicznej z Chinami w 1962 roku. J. Nehru ogłosił wówczas potrzebę inwestycji w armię, a idea *ahinsy* zaczęła powoli ustępować militarystom.

Cywilizację i kulturę indyjską charakteryzuje różnorodność. *Ramajana* czy *Mahabharata*, w których możemy doszukiwać się źródeł idei *ahinsy*, są także odniesieniem dla militarystów. W tych, jak i pozostałych eposach, znajduje się wiele opisów wojen. Walka zbrojna na przestrzeni tysięcy lat była nieodłącznym elementem polityki władców. W tradycji hinduskiej mają źródło dwie koncepcje: wojny sprawiedliwej, której celem jest przywrócenie *dharmy*, porządku i sprawiedliwości, oraz wojny niesprawiedliwej podyktowanej chęcią zwiększenia bogactwa, potęgi i dążeniem do budowy imperium. Szczególne znaczenie dla koncepcji wojny, jako metody realizacji żywotnych interesów władcy, ma wspomniana już *Arthaśastra*.

Na podstawie powyższej analizy możemy dostrzec, że w polityce zagranicznej Indii występuje dualizm. Indyjska wizja świata zawiera zarówno elementy idealizmu, jak i realizmu. Było to szczególnie widoczne za rządów

³⁰ Grupa państw, które po II wojnie światowej zdecydowały o pozostaniu poza sojuszami wojskowymi i blokami ideologiczno-politycznymi, deklarując gotowość do pokojowej współpracy z każdym krajem. Ruch powołano na konferencji w Bandungu w 1955 r.

J. Nehru, który, z jednej strony, głosił potrzebę współpracy międzynarodowej, z drugiej jednak zapewniał, że Indie w przypadku napaści na ich terytorium odpowiedzą zbrojnie na atak. Zasada ahinsy jest odzwierciedleniem tolerancji i dążenia do pokoju, zakorzenionego w hinduskiej kulturze, jednak gdy w grę wchodzi obrona integralności terytorialnej subkontynentu indyjskiego, zwycięża idea użycia siły.

4.2. Wpływ ruchu narodowego na indyjską wizję świata

Świadomość narodowa Indusów została w dużej mierze ukształtowana przez ruch narodowy rozwijający się w Indiach na przełomie wieków XIX i XX. Przywódcy ruchu w ramach obrony tożsamości przed kolonizującymi subkontynent mocarstwami propagowali odrodzenie ducha hinduskiego i wzrost poczucia narodowej więzi. Niezadowolenie społeczeństwa z sytuacji ekonomiczno-społecznej pod rządami imperium brytyjskiego sprawiło, że nośne hasła ruchu narodowego znajdowały coraz więcej zwolenników. Z czasem doprowadziło to do powstania ruchu politycznego kontestującego rządy Brytyjczyków na subkontynencie.

Koncepcje i hasła głoszone podczas walki o niepodległość miały bezpośredni wpływ na ukształtowanie się indyjskiej wizji świata. Podkreślana w walce z Brytyjczykami wyższość kulturowa i cywilizacyjna Indusów wykształciła przekonanie, że Indie zasługują na specjalne miejsce wśród najważniejszych światowych mocarstw. Politycy Indyjskiego Kongresu Narodowego – partii przewodzącej walkom o niepodległość – opowiadali się za zwiększeniem roli Indii w stosunkach międzynarodowych, co znalazło swoje odzwierciedlenie w formułowaniu przez nich polityki zagranicznej po 1947 roku. Indie już w pierwszych latach po odzyskaniu wolności aktywnie włączyły się w działania na arenie międzynarodowej. Pomimo własnej walki z kolonizatorem zaangażowały się we wspieranie ruchów narodowych w Europie, Azji i Afryce, chcąc wyrosnąć na przywódcę skolonizowanych państw Południa.

Politycy indyjscy, z J. Nehru na czele, w okresie zimnowojennym byli przekonani o szczególnej roli Indii w stosunkach międzynarodowych. Kraj o cywilizacji liczącej ponad pięć tysięcy lat zasługiwał, według nich, na przywództwo moralne i duchowe. Nehru krytykował amerykański materializm i imperializm, proponując w zamian głoszoną przez Mahatmę Gandhiego koncepcję pokojowego współistnienia państw (*pańcza sila*) jako podstawę funkcjonowania środowiska międzynarodowego. Niechęć Indii do sojuszy polityczno-militarnych zaowocowała w latach 50. XX wieku aktywnym uczest-

nictwem w tworzeniu Ruchu Państw Niezaangażowanych. Ruch ten, oprócz zagwarantowania New Delhi istotnej roli przywódcy wśród państw rozwijających się, umożliwił mu zachowanie niezależności na arenie międzynarodowej, z dala od sojuszy politycznych z dwoma supermocarstwami³¹.

Indyjski ruch narodowy miał istotny wpływ na ukształtowanie się takich charakterystycznych elementów polityki zagranicznej Indii, jak przekonanie o wyższości cywilizacji indyjskiej nad kulturą państw zachodnich i wiążącą się z tym ambicją odgrywania roli moralnego lidera na świecie.

4.3. Położenie geograficzne Indii

Na indyjską politykę zagraniczną mają wpływ nie tylko czynniki kulturowo-cywilizacyjne czy historyczne, ale także położenie geopolityczne. W Indiach otoczonych od północy Himalajami, a od południa Oceanem Indyjskim, strategia bezpieczeństwa była przez wieki tworzona w oparciu o szanse i zagrożenia wynikające z takiego położenia geopolitycznego. Ze względu na swój kontynentalny, jak i półwyspowy charakter, kraj ten cechuje dualna polityka zagraniczna: nastawienie zarówno na budowanie relacji z państwami morskimi, jak i z potęgami znajdującymi się na kontynencie azjatyckim: Rosją i Chinami. Jak przewidywał lord Curzon w 1903 roku, to właśnie położenie geograficzne Indii będzie je stymulowało do coraz większej aktywności na arenie międzynarodowej³². Na tę specyfikę zwrócił uwagę również J. Nehru, który podczas jednego ze swoich wystąpień powiedział: *Jesteśmy (Indie) strategiczną częścią Azji, znajdującą się w centrum Oceanu Indyjskiego, z bliskimi kontaktami z Azją Zachodnią, Południowo-Wschodnią i Dalekim Wschodem. Nawet jeśli byśmy chcieli, nie możemy zignorować tego faktu*³³.

Analizując politykę zagraniczną Indii, warto zastanowić się, jakie korzyści i jakie straty mogą wiązać się z ich położeniem geograficznym. Himalaje, odgradzające kraj od reszty kontynentu azjatyckiego, były przez wieki postrzegane jako naturalna bariera, chroniąca bezpieczeństwo na subkontynencie. Jak zauważa jednak N. Jayapalan, Himalaje obecnie są dla Indii jedynie barierą handlową, gdyż w dobie nowoczesnych technik wojskowych nie stwarza większych problemów zorganizowanie ataku na subkontynent od strony

³¹ R.L. Hardgrave, S.A. Kochanek Jr., *India. Government and Politics in a Developing Nation*, Harcourt College Publishers 2000, s. 415.

³² N. Jayapalan, *Foreign Policy of India*, New Delhi 2001, s. 60.

³³ *Ibidem*.

północnej³⁴. W świetle potencjalnych zagrożeń w latach 50. i 60. XX wieku doszło do modyfikacji indyjskiej strategii bezpieczeństwa na tym obszarze. Zdeterminowało to w istotnym stopniu relacje Indii z państwami sąsiedzkimi, przede wszystkim z Chinami, z którymi od końca lat 50. XX wieku New Delhi prowadzi spór o północne i północno-wschodnie terytoria³⁵. Narastająca wrogość między oboma krajami, w szczególności po stoczonej w 1962 roku wojnie³⁶, sprawiła, że Indie zainteresowane były zacieśnianiem stosunków ekonomicznych, politycznych i kulturalnych z Nepalem i Bhutanem. Kraje te ze względu na swoje strategiczne położenie mogły odegrać istotną rolę w przypadku ponownej eskalacji konfliktu między Indiami i Chinami.

Indie dzięki dostępowi do Oceanu Indyjskiego znajdują się na linii najważniejszych szlaków handlowych, na których przecinają się interesy wielu mocarstw światowych, w tym m.in. Stanów Zjednoczonych, Japonii oraz bogatych krajów europejskich. Takie położenie umożliwia Indiom rozwijanie wymiany handlowej z tymi państwami oraz ułatwia prowadzenie polityki energetycznej, która w bardzo wysokim stopniu zorientowana jest na import nośników energii, przede wszystkim ropy naftowej z krajów Zatoki Perskiej.

Ze względu na konieczność regularnych dostaw surowców energetycznych jednym z żywotnych interesów polityki zagranicznej Indii jest zapewnienie stabilnej sytuacji na szlakach morskich. Biorąc pod uwagę zaangażowanie Chin w budowę pakistańskiego portu w Gwadar³⁷, Indie, pragnące utrzymać *status quo* w regionie, z coraz większą obawą spoglądają na poczynania obu sąsiadów. Angażowanie się Chin w działania na obszarze Oceanu Indyjskiego ma bowiem poważne implikacje dla bezpieczeństwa Indii.

³⁴ *Ibidem*, s. 62.

³⁵ Terytoriami spornymi są Aksai Chin (administrowany przez Chiny), położone w północno-zachodniej części Wyżyny Tybetańskiej, oraz część obszaru Arunachal Pradesh, jednego z północno-wschodnich stanów Indii.

³⁶ Przyczyną konfliktu między państwami był spór o Aksai Chin i tzw. obszar NEFA (Północno-Wschodni Obszar Graniczny). Trwające miesiąc działania zbrojne (od 20 października do 20 listopada) zakończyły się zwycięstwem Chin i ugruntowaniem ich kontroli nad kluczowym pod względem strategicznym Aksai Chin, przez które przebiega szosa łącząca Sinkiang z Tybetem.

³⁷ Port ten usytuowany w pakistańskiej prowincji Beludżystan u wybrzeży Morza Arabskiego został oddany do użytku w 2007 roku. Chiny, zainteresowane zapewnieniem realizacji swoich interesów gospodarczych i strategicznych w regionie (chodzi przede wszystkim o bezpieczeństwo dostaw surowców energetycznych z Bliskiego Wschodu), zaangażowały się w pomoc w budowie portu. Zob. szerzej: Fazal-ur-Rahman, *Prospects of Pakistan becoming a trade and energy corridor for China*, „The Institute of Strategic Studies”, Islamabad, XXVII, lato 2007 r.

Usytuowanie geopolityczne Indii stwarza dla nich zarówno szanse, jak i zagrożenia. W celu utrzymania bezpieczeństwa na subkontynencie oraz czerpania korzyści wynikających z położenia w regionie, współpraca ekonomiczna, polityczna, kulturalna i społeczna to wręcz imperatyw indyjskiej polityki zagranicznej.

5. KSZTAŁTOWANIE SIĘ SPECYFICZNYCH CECH POLITYKI ZAGRANICZNEJ INDII

W niniejszym rozdziale zostały przedstawione charakterystyczne elementy myślenia Indusów, uwarunkowania kulturowo-cywilizacyjne oraz historyczno-geograficzne, jakie miały wpływ na ukształtowanie się indyjskiej kultury politycznej. Znając te elementy, warto rozważyć, w jaki sposób miały i mają one wpływ na formułowanie się polityki zagranicznej Indii.

Podjmując tę analizę, należy wziąć pod uwagę specyfikę głównych nurtów indyjskiej szkoły stosunków międzynarodowych, czyli neruizm – wymieniający jako filary polityki zagranicznej: pluralizm, wielokulturowość oraz zasadę ahinsy; realizm – zyskujący na znaczeniu w indyjskiej myśli strategicznej od początku lat 80. XX wieku oraz nacjonalizm hinduski – podkreślający wyższość kultury i cywilizacji Indii. Oprócz wymienionych nurtów, w indyjskiej myśli politycznej wskazuje się na szkołę pragmatyczną, odwołującą się do haseł gospodarki rynkowej, liberalizmu i demokracji, oraz na grupę gandyistów, czyli zwolenników głoszonej przez M. Gandhiego zasady ahinsy. Proces kształtowania się charakterystycznych cech polityki zagranicznej Indii zostanie przedstawiony na podstawie jej trzech głównych nurtów: neruizmu, realizmu (rola czynnika militarnego) oraz nacjonalizmu hinduskiego.

5.1. Neruizm

Neruizm został ukształtowany przez Jawaharlala Nehru. W jego działaniach na rzecz stworzenia wielokulturowego państwa opartego na pluralizmie, sekularyzmie i demokracji możemy odnaleźć wiele elementów charakterystycznych dla indyjskiego systemu wartości. Poszanowanie dla odmienności religijnej i kulturowej oraz zasada nie uciekania się do użycia siły to idee ukształtowane na przełomie dziejów państwa indyjskiego. Warto przy tym wspomnieć, że istotny wpływ na formułowanie po 1947 roku polityki zagranicznej miały koncepcje M. Gandhiego, w tym przede wszystkim zasada

ahinsy. J. Nehru wykorzystał tę zasadę do wykreowania Indii jako państwa popierającego i promującego pokojowe rozwiązywanie sporów w stosunkach międzynarodowych. Dlatego też istotnym elementem polityki zagranicznej było wspieranie przez Indie dążeń niepodległościowych skolonizowanych państw i wiążące się z tym działania na rzecz uznania przez środowisko międzynarodowe powszechnego prawa do samostanowienia narodów oraz zniesienia dyskryminacji rasowej. Indie jako obrońca krajów Południa oraz jeden z liderów Ruchu Państw Niezaangażowanych chciały niejako odgrywać rolę moralizatora, który miał stanowić wzór zachowania dla pozostałych państw. Ten element polityki zagranicznej możemy tłumaczyć głęboko zakorzenionym wśród Indusów przekonaniem o wyższości cywilizacyjnej i kulturowej ich kraju.

Indie jako państwo od wieków wielokulturowe, będące zlepkiem różnorodnych społeczności, w początkowych latach po odzyskaniu niepodległości pokazały się na arenie międzynarodowej jako aktywny działacz na rzecz dialogu międzykulturowego i międzycywilizacyjnego.

5.2. Realizm (militaryzm hinduski)

W przeciwieństwie do neruizmu, opierającego stosunki między państwami na współpracy, przedstawiciele militaryzmu hinduskiego postrzegają rzeczywistość międzynarodową przez pryzmat wojny. Indyjska szkoła realistyczna, w swoich założeniach, że jedynie siła militarna jest skutecznym środkiem zapewnienia interesów państwa, wpisuje się w nurt starożytnej myśli strategicznej reprezentowanej m.in. przez Kautilję. Tak jak w zawitych dziejach Indii, gdy władcy poszczególnych księstw na subkontynencie indyjskim musieli bronić się mieczem przed wrogimi im sąsiadami, tak, zdaniem zwolenników realizmu, bezpieczeństwo wewnętrzne i zewnętrzne Indii zależy od stopnia modernizacji armii oraz jej gotowości do ewentualnych działań zbrojnych bądź pacyfikacyjnych. Charakterystyczną cechą polityki zagranicznej Indii w latach 70. i 80. XX wieku było postrzeganie bezpieczeństwa państwa przez pryzmat zagrożeń. Indie, traktując siebie jako „oblężoną twierdzę”, obawiały się ataku ze strony innych państw (głównie sąsiadów), jak i działań separatystycznych na subkontynencie. Indira Gandhi oraz jej następca i syn Rajiv Gandhi, podkreślający rolę siły militarnej w stosunkach międzynarodowych, w przypadku jakichkolwiek przejawów zagrożenia państwa nie wahali się przed podjęciem zdecydowanych środków. Przykładem było np. stłumione,

na polecenie Indiry Gandhi, powstanie sikhów w 1984 roku, które pani premier przeplaciła śmiercią z ręki zamachowca³⁸.

5.3. Nacjonalizm hinduski

Nacjonalizm hinduski jest nurtem w polityce Indii mającym istotny wpływ na kształtowanie się indyjskiej wizji porządku międzynarodowego, i tym samym polityki zagranicznej kraju. Akcentuje on bowiem tożsamość narodu hinduskiego. Pod koniec XIX wieku i na początku XX wieku przyczynił się do konsolidacji Indusów w walce narodowyzwoleńczej. W późniejszych latach zaczął wykorzystywać hasła o wyższości religii i kultury hinduskiej do zwalczania grup odmiennych ideologicznie i kulturowo, w tym przede wszystkim muzułmanów. V.D. Savarkar, jeden z jego ideologów, w swojej książce opublikowanej w 1923 roku *Hindutva, who is a Hindu* określił Indie jako Hindu Rashtre, czyli naród hinduski. Za kryterium przyjął wspólnotę kultury i religii, wykluczając tym samym z kategorii narodu hinduskiego chrześcijan i muzułmanów. Do klasyfikacji Savarkara, oprócz hinduistów włączeni zostali również buddyści, dżiniści oraz sikhowie³⁹. Celem *hindutwy*, czyli zasad i norm wywodzących się z hinduizmu (jej główne elementy to ojczyzna, kasta i kultura), była konsolidacja narodu hinduskiego oraz ochrona i promocja tradycyjnych wartości hinduskich. W tworzeniu i umacnianiu ideologii miały wpływ skrajnie prawicowe partie, jak RSS, Shiv Sena, VHP oraz Indyjska Partia Ludowa (BJP). Jak pisze D. Anand, celem nacjonalistów hinduskich jest przekształcenie sekularnego państwa indyjskiego i kontrola mniejszości muzułmańskiej i chrześcijańskiej⁴⁰.

Nacjonalizm hinduski wzmocnił się w końcu lat 90. XX wieku. Miało na to wpływ wiele czynników, m.in. wzrost rozruchów komunistycznych⁴¹, kryzys polityczny i gospodarczy na przełomie lat 80. i 90. XX wieku, a także

³⁸ W wyniku nasilających się postulatów sikhów, żądających zgody na powstanie niepodległego Khalistanu w indyjskim stanie Pendżab, Indira Gandhi podjęła decyzję zajęcia siłą Złotej Świątyni w Amritsarze, która stała się siedzibą i arsenałem separatystów sikhijskich. W wyniku tej akcji zginął ich przywódca – J.S. Bhindrawale. Zob. szerzej: S. Wolpert, *A new history of India*, New York 1997.

³⁹ V.D. Savarkar, *Hindutva: Who is A Hindu?*, Bombay 1969, s. 110.

⁴⁰ D. Anand, *The Violence of Security: Hindu Nationalism and the Politics of Representing 'the Muslim' as a Danger*, „The Commonwealth Journal of International Affairs” 2005, nr 379, s. 204.

⁴¹ Komunalizm jest to zjawisko społeczne polegające na wykorzystywaniu różnic religijnych i podtrzymywaniu antagonizmów między wspólnotami religijnymi dla osiągnięcia

umiejętne podsycanie przez partie nacjonalistyczne nienawiści do odmiennych religijnie grup. Celem zamieszek komunalistycznych, mających miejsce pod koniec XX wieku, byli przede wszystkim muzułmanie. Społeczność ta, stanowiąca 13,4 proc. ludności Indii (140 mln osób)⁴², niejednokrotnie postrzegana jest jako zagrożenie dla jedności kulturowej narodu. Podczas gdy Hindusi przedstawiani są przez nacjonalistów jako pokojowych, cnotliwych i tolerancyjnych, muzułmanów określa się jako niemoralnych, używających przemocy i fanatycznych⁴³. Wrogość wobec tej grupy religijnej ma po części źródło w historii, ponieważ subkontynent indyjski wielokrotnie, począwszy od VII wieku, najeżdżany był przez plemiona muzułmańskie. Wzajemnych stosunków nie ułatwia kwestia Kaszmiru, zamieszkiwanego w większości przez muzułmanów. Według Indusów mieszkańcy tego regionu współpracują z Pakistanem na niekorzyść Indii, wspierając akcje grup terrorystycznych, które działają w okupowanej przez Pakistan części Kaszmiru. Zagrożenie muzułmańskie wyolbrzymiane jest przez nacjonalistów przez użycie różnego rodzaju mitów, m.in. o islamskiej bombie demograficznej na subkontynencie indyjskim. Według niektórych prognoz rozpowszechnianych przez radykałów w 2281 roku muzułmanie będą stanowić większość społeczeństwa Indii⁴⁴.

Do największych zamieszek komunalistycznych, jakie miały miejsce w Indiach, należy zaliczyć starcia z 1992 roku, po tym jak tłum nacjonalistów hinduskich zburzył meczet Babri w Ajodhji. Na fali zamieszek, które rozprzestrzeniły się na cały subkontynent, zginęło około 200 tys. osób, a około 100 tys. musiało czasowo opuścić miejsce zamieszkania⁴⁵. Rozruchy z 1992 roku nie były pierwszym przykładem eskalacji sporu hindusko-muzułmańskiego o meczet Babri w Ajodhi. Spór ten ma swoje źródło w przekonaniu hinduskich nacjonalistów o tym, że na miejscu meczetu niegdyś stała świątynia boga Ramy, która została zburzona przez muzułmanów w XVI wieku. Trwający już od XIX wieku konflikt uległ nasileniu po decyzji lokalnego sądu w 1986 roku, zezwalającego hindusom odprawianie modłów w meczecie.

Skala oddziaływania nacjonalistów na społeczeństwo indyjskie uległa nasileniu na początku XXI wieku, kiedy członkowie partii nacjonalistycznych zyskali swoją reprezentację polityczną zarówno na poziomie federalnym, jak

---

celów politycznych. Dotyczy ono przede wszystkim społeczności hinduskiej i muzułmańskiej w Azji Południowej.

⁴² *The Census of India*, Government of India, New Delhi 2001, źródło: <http://www.censusindia.gov.in>

⁴³ D. Anand, *The violence of security...*, *op. cit.*, s. 207.

⁴⁴ Cyt. za: J. Zajączkowski, *Indie w stosunkach...*, *op. cit.*, s. 83.

⁴⁵ „Times of India” z 15.12.1992 r.

i lokalnym (stany Gudżarat, Radżastan, Madhya Pradesh). Dzięki dostępowi do władzy, mogli oni pewniej i w pełni legalnie formułować swoje poglądy. Premier Indii Atal Bihari Vajpayee, wywodzący się z BJP, w jednym ze swoich wystąpień w 2002 roku powiedział, że: *musulmanie są źródłem problemów w każdym miejscu na świecie*⁴⁶. Tego typu stwierdzenia wypowiedziane z ust najwyższych urzędników państwowych stały się niejako legitymizacją skrajnych poglądów głoszonych przez nacjonalistów, i stanowią zagrożenie nasilenia się wystąpień komunalistycznych przeciwko mniejszościom religijnym, w tym przede wszystkim muzułmanom.

Dla nacjonalistów hinduskich, w odróżnieniu od zwolenników neruizmu czy realizmu, oprócz jedności terytorialnej Indii bardzo istotną wartością jest jedność kulturowa. Zwolennicy hindutwy negują zatem ideę wielokulturowości głoszonej przez J. Nehru. Zamiast wspierać pluralizm i rozwój państwa świeckiego, opowiadają się za jego zniesieniem oraz wykluczeniem lub izolacją innowierców ze społeczeństwa. Jako środek zarówno polityki wewnętrznej jak i zagranicznej preferują użycie siły. W swoich hasłach niejednokrotnie odwoływali się do starożytnych eposów hinduskich, jak *Mahabharata*, *Manusmryti*⁴⁷ oraz *Arthaśastra*, jako źródła uzasadnienia ich ideologii.

5.4. Przemiany polityki wewnętrznej Indii oraz ich wpływ na politykę zagraniczną

Od początku lat 90. XX wieku polityka wewnętrzna Indii zaczęła ulegać istotnym zmianom. Słabnąca pozycja Indyjskiego Kongresu Narodowego, który do tej pory prawie nieprzerwanie od 1947 roku rządził krajem, sprawiła że do głosu zaczęły dochodzić inne ugrupowania polityczne. Ostatnia dekada XX wieku w wewnętrznej polityce indyjskiej charakteryzowała się wzrostem znaczenia partii nacjonalistycznych oraz partii regionalnych, które stawały się „języczkiem u wagi” przy tworzeniu koalicji rządowych na szczeblu centralnym. Problemem ówczesnej polityki była niestabilność rządów mniejszościowych, co miało bezpośredni wpływ na kondycję polityki zewnętrznej w owym czasie. W wyniku braku ośrodka koordynującego działania Indii w sferze zagranicznej, i problemów w osiągnięciu konsensusu w wielopartyjnej koalicji

⁴⁶ Cyt. za: D. Anand, *The violence of security...*, *op. cit.*, s. 205.

⁴⁷ *Manusmryti* to starożytny indyjski traktat powstały ok. II w. p.n.e. – II w. n.e. Omawia wszystkie aspekty i przejawy życia jednostki i społeczeństwa. Autorstwo przypisuje się mitycznemu praojcu ludzkości – Manu.

rządowej, Indiom trudno było o zajęcie na arenie międzynarodowej jasnego stanowiska w wielu kwestiach⁴⁸.

Analizując politykę Indii w latach 90. XX wieku, należy przyrzeć się wyżej wymienionemu zjawisku wzrostu znaczenia ugrupowań nacjonalistów hinduskich, w tym partii BJP na czele, w polityce wewnętrznej kraju. Indyjska Partia Ludowa, która jeszcze w 1989 roku była małą lokalną partią, obecną w kilku stanach, w latach 90. stała się jedną z głównych sił politycznych Indii⁴⁹. Od 1991 roku zaczęła systematycznie wprowadzać swoich reprezentantów do parlamentu i uczestniczyć w tworzeniu wielopartyjnych koalicji. W 1998 roku kierowana przez BJP koalicja kilkunastu partii regionalnych zdobyła większość w wyborach, co umożliwiło obsadzenie stanowiska premiera przez Atala Bihara Vajpayee'ego. Choć w wyniku braku jedności koalicji, której przewodzili nacjonalisci, rok później rozpisano nowe wybory, BJP ponownie wraz NDA (Sojusz Narodowo-Demokratyczny) zdobyła władzę, którą utrzymała do 2004 roku.

Rządy nacjonalistycznej hinduistycznej koalicji pod wodzą Indyjskiej Partii Ludowej, związany z tym wzrost znaczenia nacjonalizmu hinduskiego oraz krwawe antymuzułmańskie zamieszki w Gudźaracie dały przyczynek do refleksji na temat indyjskiej polityki u progu XXI wieku. Promowana przez J. Nehru i jego następców idea pluralistycznych i świeckich Indii ustąpiła miejsce nacjonalistycznym hasłom nawołującym do powrotu do tradycji hinduskiej jako jedynej słusznej oraz, której miałyby się podporządkować inne grupy etniczne i religijne. Należy jednak zaznaczyć, że jakkolwiek BJP w latach 1989–1992 miała formę ruchu nacjonalistycznego, w kolejnych latach osłabił się jej radykalizm i przybrała ona ostatecznie charakter partii centroprawicowej.

Jak twierdzi prof. S.P. Cohen, wybitny specjalista z Brookings Institution w Waszyngtonie, poparcie przez Indyjską Partię Ludową komunalnych zamieszek możliwe jest, gdy partia ta znajduje się w opozycji. Będąc u steru władzy, liderzy partii nie mogą pozwolić sobie na istnienie wroga w postaci 130-milionowej populacji muzułmanów⁵⁰. Za pewien przykład złagodzenia polityki BJP może być uznany fakt, że podczas trwania jej rządów prezydentem Indii został muzułmanin A.P.J. Abdul Kalam.

Nie ulega jednak wątpliwości, że Indyjska Partia Ludowa poprzez wcześniejsze działania na początku lat 90. XX wieku przyczyniła się do rozpowszechnienia haseł nacjonalistycznych i ideologii *hindutwy*. Według A. Embree'go, nacjonalizm hinduski oraz wyrosłe na jego gruncie zamieszki

⁴⁸ J. Zajączkowski, *Indie w stosunkach...*, *op. cit.*, s. 96.

⁴⁹ O. Heath, *Anatomy of BJP's rise to power. Social regional and political expansion in 1990s*, „Economic and Political Weekly” sierpień 1999 r., s. 2511.

⁵⁰ S.P. Cohen, *India: emerging power*, Waszyngton 2002, s. 122.

komunalistyczne są istotnymi przeszkodami dla pokojowego uregulowania relacji między Indiami a Pakistanem. Kreowany przez nacjonalistów obraz muzułmanów, stanowiących dla Indii zagrożenie wewnętrzne (mniejszość muzułmańska na subkontynencie) i zewnętrzne (Pakistan), nie ułatwia przezwyciężenia wrogości między oboma państwami⁵¹.

Jakkolwiek trudny jest do jasnego zdefiniowania stopień oddziaływania nacjonalizmu hinduskiego na stosunki indyjsko-pakistańskie, pozostaje jednak jasne, że ideologia ta miała istotny wpływ na umocnienie nurtu neorealistycznego w polityce zagranicznej Indii, akcentującego rolę siły w stosunkach międzynarodowych. Co więcej, za rządów BJP w polityce zagranicznej zaczęto silniej eksponować aspiracje mocarstwowe Indii. Punktem centralnym zaś w doktrynie bezpieczeństwa stały się prace nad rozwojem programu nuklearnego. Jak wskazuje A. Kundu, za rządów BJP w latach 1999–2004, za myśl przewodnią polityki bezpieczeństwa można przyjąć stwierdzenie „silni w kraju, aktywni na świecie”⁵².

Na kształtowanie się polityki wewnętrznej Indii mają wpływ nie tylko partie regionalne, w tym nacjonalistyczne, ale także przedstawiciele kast, których głos zaczął się liczyć na szczeblu stanowym i lokalnym od lat 60. XX wieku. Dostęp do polityki ze strony grup niedotykalnych oraz kast niższych i upośledzonych, tzw. Other Backward Classes (*OBCS*), stał się jednak dopiero możliwy w latach 90. XX wieku. Po części dzięki polityce afirmacyjnej rządu indyjskiego, który w myśl przepisów konstytucji Indii, mówiącego o podnoszeniu poziomu społecznego lub edukacyjnego „zapóźnionych klas obywateli, kast i plemion”⁵³, rozpoczął działania na rzecz wyrównywania szans tych grup. Objawiły się one przede wszystkim w systemie rezerwacji części miejsc w administracji publicznej, szkołach średnich i uniwersytetach dla tzw. *Scheduled Castes* (SC) i *Scheduled Tribes* (ST), czyli kast wymienionych w specjalnym spisie.

O większym znaczeniu grup niedotykalnych w życiu politycznym Indii świadczy mianowanie w 1995 roku na szefa rządu stanowego Uttar Pradeś kobiety, będącej dalitem – Mayawati Nainy Kumari, czy wybranie na prezydenta Indii K.R. Narayanana wywodzącego się z niedotykalnych. Należy

⁵¹ A.T. Embree, *Who speaks for India? The role of civil society in defining Indian nationalism*, [w:] R. Dossani, H.S. Rowen (red.), *Prospects for Peace in South Asia*, Stanford University Press, s. 187.

⁵² A. Kundu, *India's National Security under BJP/NDA: "Strong at Home, Engaged Abroad"*, „European Institute for Asia Studies. Working Paper” czerwiec 2004 r., s. 22.

⁵³ R. Kothari, *Rise of the Dalits and the Renewed Debate on Caste*, [w:] P. Chatterjee (red.), *States and Politics in India*, New Delhi 1997, s. 443.

również dodać, że pod koniec lat 90. XX wieku, w większości stanów funkcje premierów sprawowali przedstawiciele średnich lub niższych klas. Wspomniana już Mayawati, wywodząca się z Bahujan Samaj Party (BSP), sprawowała rządy w Uttar Pradeś przez cztery kadencje, a w ogólnokrajowych wyborach parlamentarnych w 2009 roku jej partia zdobyła w Lok Sabha 21 miejsc⁵⁴.

PODSUMOWANIE

Polityka wewnętrzna Indii od lat 90. XX wieku uległa istotnym przemianom. Grupa dalitów oraz tzw. klasy niższe i upośledzone zaczęły upominać się o swoje prawa polityczne oraz o prawo do polepszenia swojego bytu. Silniejszy głos zyskały również partie nacjonalistyczne, w tym przede wszystkim Indyjska Partia Ludowa, która, wbrew początkowym obawom, po objęciu władzy nie eksponowała zbyt silnie w swej polityce ideologii *hindutwy*. Zaistniałe zmiany na indyjskiej scenie politycznej odcisnęły piętno na kształcie obecnej polityki zagranicznej. Dążenie Indii do odgrywania roli mocarstwa globalnego zostało w dużej mierze ugruntowane za rządów BJP, która z racji swojej nacjonalistycznej optyki akcentowała siłę i pozycję Indii w regionie i na świecie. Przekonanie o wyższości kultury i cywilizacji hinduskiej, zdaniem nacjonalistów, powinno znaleźć odzwierciedlenie w odgrywanej przez Indie roli w stosunkach międzynarodowych. Indyjska polityka wewnętrzna jest silnie sprzężona z jej polityką zagraniczną i nie sposób pominąć tej zależności w pogłębionej analizie działań tego państwa na arenie międzynarodowej.

BIBLIOGRAFIA

Monografie

- Cohen S.P., *India: emerging power*, Waszyngton 2002.
Hardgrave R.L., Kochanek S.A. Jr., *India. Government and Politics in a Developing Nation*, Harcourt College Publishers 2000.
Jayapalan N., *Foreign Policy of India*, New Delhi 2001.
Johari J.C., *Indian Political System*, New Delhi 1996.
Nakamura H., *Systemy myślenia ludów Wschodu: Indie, Chiny, Tybet, Japonia*, Kraków 2005.
Savarkar V.D., *Hindutva: Who is A Hindu?*, Bombaj 1969.

⁵⁴ *Congress hails India poll victory*, BBC, 16.05.2009.

Sharma R.A., Yadav S., *Political culture in post-independent India*, New Delhi 1989.

Wolpert S., *A new history of India*, Nowy Jork 1997.

Zajączkowski J., *Indie w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2008.

Prace zbiorowe

Embree A.T., *Who speaks for India? The role of civil society in defining Indian nationalism*, [w:] R. Dossani, H.S. Rowen (red.), *Prospects for Peace in South Asia*, Stanford University Press.

Kothari R., *Rise of the Dalits and the Renewed Debate on Caste*, [w:] P. Chatterjee (red.), *States and Politics in India*, New Delhi 1997.

Malik Y.K., *India's social structure and political culture*, [w:] C. Baxter i in., *Government and politics in South Asia*, Colorado 1998.

Weiner M., *India: Two Political Cultures*, [w:] L. Pye, S. Verba, *Political Culture and Political Development*, Princeton University Press 1965.

Artykuły

Anand D., *The Violence of Security: Hindu Nationalism and the Politics of Representing 'the Muslim' as a Danger*, „The Commonwealth Journal of International Affairs” 2005, nr 379.

Fazal-ur-Rahman, *Prospects of Pakistan becoming a trade and energy corridor for China*, „The Institute of Strategic Studies” lato 2007, Islamabad, XXVII.

Heath O., *Anatomy of BJP's rise to power. Social regional and political expansion in 1990s*, „Economic and Political Weekly” sierpień 1999, 34/35.

Kundu A., *India's National Security under BJP/NDA: "Strong at Home, Engaged Abroad"*, „European Institute for Asia Studies. Working Paper” czerwiec 2004.

Pant H.V., *India's Nuclear Doctrine and Command Structure, Implications of Civil-Military Relations in India*, „Armed Forces and Society” styczeń 2007, 33/2.

Vanderbok W., *Political culture and development: some pervasive themes in the study of Indian politics*, „Modern Asian Studies” luty 1978, 12/I.

Zaman R.U., *Kautilya: The Indian Strategic Thinker and Indian Strategic Culture*, „Comparative Strategy” lipiec 2006, Vol. 25.

Źródła internetowe

Congress hails India poll victory, BBC, 16 maja 2009, źródło: <http://www.bbc.com/>

The Census of India, Government of India, New Delhi 2001, źródło: <http://www.censusindia.gov.in>

DETERMINANTY KULTURY POLITYCZNEJ I JEJ PRZEJAWY W POLITYCE ZAGRANICZNEJ INDII

Streszczenie

Indie w XXI wieku są państwem umacniającym swoją pozycję zarówno w regionie Azji Pacyfiku, jak i w skali globalnej. Indyjskie władze, ukierunkowane na rozwój potęgi państwa w zakresie politycznym, gospodarczym i militarnym, coraz częściej akcentują na arenie międzynarodowej aspiracje mocarstwowe. W celu zrozumienia obecnej polityki zagranicznej Indii, kluczowe jest poznanie specyfiki indyjskiej kultury politycznej i składających się na nią uwarunkowań kulturowo-cywilizacyjnych oraz historyczno-geograficznych. Licząca ponad 5 tysięcy lat cywilizacja, specyficzna wizja świata oraz doświadczenia indyjskiego ruchu narodowego miały decydujące znaczenie dla ukształtowania się wśród Indusów przeświadczenia o wyższości cywilizacji indyjskiej i predestynacji Indii do odgrywania na świecie roli moralnego lidera. Czy to kształtowana w okresie post-niepodległościowym polityka zagraniczna Jawaharlala Nehru, czy polityka akcentujących siłę i potencjał państwa zwolenników realizmu i nacjonalizmu (obecna partia BJP), naczelnym kierunkiem indyjskiej strategii zagranicznej od zawsze było dążenie do realizacji aspiracji mocarstwowych.

DETERMINANTS OF POLITICAL CULTURE AND ITS MANIFESTATION IN THE FOREIGN POLICY OF INDIA

Summary

India of the 21st century is a state that is strengthening its position both in the Asia-Pacific region and on a global scale. Indian authorities focus on the political, economic and military development of the country's power and more and more often emphasise their aspirations on the international arena. In order to understand India's current foreign policy, it is essential to get acquainted with the Indian political culture and its cultural-civilisation related and historical-geographical conditions. The five-thousand-year-old civilisation, a specific vision of the world and the experiences of the Indian national movement were decisive in the development of a common belief

among Indian people that the Indian civilisation is better than others and India is predestined to be a moral leader of the world. Whether it was Jawaharlala Nehru's foreign policy in the post-independence movement period or the policy of the proponents of realism and nationalism (the present BJP party) who emphasise the strength and potential of the state, striving to implement the aspirations to be a world superpower has always been a major direction of the Indian foreign strategy.

ДЕТЕРМИНАНТЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И ЕЁ ПРОЯВЛЕНИЯ В МЕЖДУНАРОДНОЙ ПОЛИТИКЕ ИНДИИ

Резюме

Индия в XXI веке является государством, укрепляющим свои позиции как в регионе Тихоокеанской Азии, так и в глобальном масштабе. Индийские власти, ориентированные на развитие мощи государства в сфере политики, экономики и милитаризма, всё чаще проявляют на международной арене свои имперские амбиции. Для понимания современной международной политики Индии ключевым является знание специфики индийской политической культуры и составляющих её культурно-цивилизационных и историко-географических обусловленностей. Цивилизация, насчитывающая пять тысяч лет, специфическое мировоззрение, а также история индийского национального движения имеют решающее значение для формирования у представителей этой страны убеждения о превосходстве индийской цивилизации и предопределённости Индии к осуществлению в мире роли морально-нравственного лидера. Идёт ли речь о сформированной в период после обретения независимости внешней политике Джавахарлала Неру, или же о политике акцентирующих на силе и потенциале государства сторонников реализма и национализма (действующая партия BJP), главным вектором индийской международной стратегии было стремление к осуществлению имперских амбиций.